

Актуальні питання застосування спеціальних знань під час проведення пожежно-технічних досліджень підпалів автомобілів

Анатолій Пугачов

науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних досліджень,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1612-6584>, e-mail: anatoliy_pugachev1982@ukr.net

Валерій Супрун

провідний судовий експерт лабораторії інженерно-технічних досліджень,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8830-0267>, e-mail: valeriy.suprun@hniise.gov.ua

Юлія Панчук

старший науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних досліджень,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8605-6029>, e-mail: expert.ryndina31071988@gmail.com

Розглянуто особливості експертних досліджень із низкою ускладнень. Практичні навички експерта під час дослідження пожеж, пов'язаних із підпалом автомобіля, мають охоплювати широкий спектр знань, що дає змогу отримувати відповідні результати для багатофакторного аналізу.

Ключові слова: підпал; позаштатне джерело запалювання; автомобіль; дослідження пожежі; судова експертиза.

Relevant Issues of Applying Specific Expertise During Forensic Fire and Technical Examinations of Car Arsons

Anatolii Puhachov, Valerii Suprun, Yuliia Panchuk

The paper delves into the peculiarities of expert studies that involve some complications. In the investigation of car arsons, practical skills of a forensic expert should encompass a wide range of expertise in order to obtain appropriate results for multifactorial analysis.

Keywords: arson; deliberate ignition source; car; fire examination; forensic examination.

Пожежі на автотранспорті завдають значної шкоди економіці, створюють загрозу життю та здоров'ю людей. Неухильне збільшення індивідуального автотранспорту корелюється зі збільшенням кількості подій і злочинів, які пов'язані з автомобілями. Окрім збіль-

шення кількості дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП), постійно фіксують приріст майнових правопорушень і злочинів щодо транспортних засобів. За даними 2024 року, в Україні внаслідок пожеж втрачено або приведено в часткову непридатність понад

4430 автомобілів та інших транспортних засобів (проти 3615 у 2023 році) [1]. Основними причинами ненавмисних пожеж на автомобільному транспорті є технічні несправності систем та вузлів двигуна, а також аварійні режими роботи електромережі. Окрім зазначеного, мають місце також підпали на відкритих територіях і стоянках. Правоохоронні органи разом із фахівцями ДСНС приділяють зазначеній проблемі достатньо уваги, зокрема, у частині розслідування причин загоряння.

У розумінні ДСТУ [2] підпал — учинення зловмисних дій, якими спричинено виникнення пожежі. Підпал має ознаки злочину, який спрямований на знищення майна та для якого характерні наявність об'єкта й суб'єкта, мотив, шляхи реалізації злочинного задуму, застосування знарядь злочину. Результатом підпалу є первісне запалювання (загоряння) горючих матеріалів або інтенсифікатора горіння (стороннього акселеранта), що призводить до неконтрольованого горіння.

Серед науковців у галузі судової експертології тривають дискусії щодо того, чи має експерт право зазначати «підпал» або «необережне поводження з вогнем» як причини пожежі у своєму висновку. Щодо цього існують дві протилежні позиції. Згідно з першою «підпал» і «необережне поводження з вогнем» — терміни юридичні та відображають намір або його відсутність і тим самим експерт оцінює юридичний бік питання, що виходить за межі його компетенції. Згідно з другою, визначення факту підпалу й необережного поводження з вогнем перебуває в межах

компетенції експерта, тому що є результатом вирішення суто технічного завдання. Підпал і необережне поводження з вогнем різняться наявністю наміру. Зауважимо, що в Інструкції по роботі з картою обліку пожежі [3] «підпал» і «необережне поводження з вогнем» виокремлено як причини виникнення пожежі. Наявні у висновках судових експертів та спеціалістів ДСНС формулювання для визначення причини виникнення пожежі («внесення стороннього джерела запалювання», «внесення невстановленого джерела запалювання», «вплив джерел запалювання невідомої природи» та ін.) здатні спричинити деякі сумніви щодо своєї смислової спрямованості. За ДСТУ [2] *джерело запалювання — об'єкт, який виділяє теплову енергію, достатню для запалювання*. Під джерелом запалювання розуміють «джерело енергетичного впливу, що ініціює виникнення горіння» [4]. Водночас словосполучення «внесене джерело запалювання» у цьому контексті більше відповідає за змістом, аніж «сторонній», тому що свідчить саме про те, що цього джерела запалювання у цьому місці не мало бути. Диференціювати підпал і необережне поводження з вогнем винятково в межах пожежно-технічної експертизи неможливо. До прикладу: від будь-якого малокалорійного джерела запалювання (виріб, що тліє: цигарки, сірник) може виникнути горіння легкозаймистої речовини як навмисно, так і з необережності. Визначення форми провини у разі пожеж має базуватися на всебічному аналізі інформації про подію:

спеціальних знаннях у галузі пожежно-технічної експертизи, результатах слідчих дій (огляд місця події, допити, очні ставки, слідчі експерименти тощо), а також оперативно-розшукових заходах. Експертам слід зазначати лише елементи події злочину. Під час формулювання висновків про причину пожежі не варто послуговуватися термінами «підпал» і «необережне поводження з вогнем», оскільки вони стосуються визначення форми провини. Вину можна визначити як оцінку правозастосовником суб'єктивних особливостей скоєння злочину. Отже, під час аналізу наведених версій експерт має зазначити й оцінити як можливі ознаки підпалу, так і необережного поводження з вогнем, зважаючи на відомі обставини справи, що стосуються предмета дослідження, а також результати огляду місця події [5]. У випадках з використанням інтенсифікатора горіння причину пожежі слід формулювати так: *«Вплив позарегламентного джерела запалювання на внесений в осередок (первинне вогнище) пожежі інтенсифікатор горіння»*. Це формулювання містить смислову складову як навмисної дії, так і необережності. Отже, експерт не визначатиме форму провини.

Надалі формулювання «підпал» застосовуватимемо з апроксимацією в усталеному розумінні суто з технічних позицій.

Особливістю явищ, пов'язаних із пожежею, є їх руйнівний вплив на об'єкти, а також сліди й навколишнє середовище, які зазнають впливу високих температур. Це значно ускладнює процес збирання речових

доказів. Окрім впливу безпосередніх чинників пожежі, первісну картину подій змінюють дії служб, які ліквідовували вогонь. Важливою обставиною, що впливає на з'ясування обставин події, є технічна складність автомобіля, що потребує експертного аналізу ушкоджень і підтвердження або спростування причиново-наслідкового зв'язку між первісним технічним станом транспортного засобу й виникненням і розвитком пожежі. Кваліфікація події як підпалу транспортного засобу без належних підстав є неприпустимою. Із позицій експертного дослідження, важливо від самого початку не вважати інцидент наслідком підпалу, а зосередитися на професійному аналізі наданих матеріалів. Це необхідно для проведення об'єктивного дослідження, яке сприятиме чітким висновкам, підтвердженням даними вимірювань, експериментів і фахових знань. Експерт не повинен мати упередження щодо обставин події та заздалегідь, без достатніх підстав, кваліфікувати її як підпал.

Із позицій слідчого, факт підпалу слід визначити на підставі його власних знань і підтвердити даними профільних експертиз — у цьому разі це пожежно-технічна експертиза та експертиза з дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів. Такі дослідження дадуть змогу з'ясувати: місце виникнення первісного горіння безпосередньо на транспортному засобі або поза ним з подальшим поширенням полум'я; прискорювач (акселерант) горіння — конкретну речовину або склад, використаний для

вчинення підпалу; метод розпалювання, безпосередньо спосіб впливу на акселерант горіння, ознаки предметів, використаних для розпалювання; ознаки слідів, які дадуть зробити обґрунтовані висновки про особу, що вчинила підпал у певний спосіб і з використанням певних предметів.

Для експерта, який аналізує матеріали справи про пожежу на транспортному засобі, важливими є його конструктивні та технічні особливості, а також ймовірність виникнення умов, що можуть призвести до пожежі. Для цього необхідні спеціальні знання в галузі автотехніки й уміння чітко визначати межі своєї компетенції відповідно до своїх кваліфікації та знань. Практичні навички експерта передбачають оперування методиками виявлення характерних ознак, які свідчать про причини, розвиток і наслідки пожежі. У зв'язку з процесуальними особливостями експертної діяльності досліджують низку обставин і чинників, що ускладнюють з'ясування цих причин, розвитку й наслідків.

Для слідства важливо визначити, які матеріали, предмети і сліди можна вважати складом речових доказів у кримінальній справі, як це зазначено у ст. 98 Кримінального процесуального кодексу України [6]. Трамбування загоряння як наслідку підпалу передбачає особливі вимоги до питань, які поставлять експертам.

Практичні навички експерта, який виконує дослідження за фактом пожеж в автомобілях, повинні охоплювати широкий спектр знань. Практика підрозділів МВС передбачає виїзд експертів на місце події. Хоча експерт не

є безпосереднім учасником збирання речових доказів, він разом зі слідчим бере участь у відборі зразків і предметів для дослідження, а також звертає увагу на певні особливості ситуації, які можуть бути важливими для слідства. Пожежно-технічний експерт через специфіку своєї кваліфікації досліджує подробиці, характерні для пожеж і підпалів транспортних засобів.

Під час дослідження слідів пожежі в автомобілі експерт урахує особливості конструкції кузова. Силові елементи (стійки, пороги та короб моторного відсіку) мають порожнини й отвори, де горіння відбувається в останню чергу. Характерні сліди в цих порожнинах можуть свідчити про потрапляння в них горючої рідини, яку використали для підпалу.

Практика розслідування підпалів транспортних засобів демонструє, що загоряння має характерні ознаки, які свідчать про високу ймовірність підпалу [7]:

- 1) поширення полум'я почалося на зовнішній поверхні кузова, зовні на склі, зокрема вітровому,— можливе виявлення первинного прискорювача горіння під автомобілем, у ґрунті, калюжі або в снігу, до того ж місця загоряння та виявлення слідів збігатимуться у проєкції;
- 2) осередок загоряння був у салоні, до того ж стан електроприладів і проводки вказує на те, що автомобіль був знеструмлений;
- 3) на поверхнях лакофарбового покриття, уцілілих фрагментах оздоблення салону виявлено

сліди легкозаймистих речовин, застосування яких не пов'язане з експлуатацією та обслуговуванням автомобіля або їх знайдено на місцях, де їх штатного розташування не передбачено;

4) сліди горіння є на поверхні шин, що знаходиться близько до ґрунту, де розташовано автомобіль;

5) полум'я поширювалося характерними «доріжками», наявність яких може свідчити про розлиття первинного інтенсифікатора — у безпосередній близькості від таких місць можна виявити сліди й залишки легкозаймистих (далі — ЛЗР) або горючих рідин (далі — ГР).

Існує відома проблема проведення повноцінного експертного дослідження: матеріали можуть зібрати та передати експертам лише через значний проміжок часу після подій. У таких випадках експерт повинен зважати на ймовірність структурних фізико-хімічних змін у складі матеріалів і лакофарбового покриття. Автотехнічна та пожежно-технічна експертизи у складі комплексної експертизи здатні дати відповіді на специфічні запитання, які потребують аналізу даних з погляду динаміки розвитку ситуації, особливостей конструкції та роботи функційних вузлів і частин техніки.

Експерти мають спеціальні знання, які є гарантією проведення ефективного дослідження. Важливим чинником, що впливає на швидкі й повні відповіді на поставлені експертів питання, є надання всіх необхідних вхідних даних. Практичні навички та

досвід пожежно-технічного експерта допомагають на етапі досудового розгляду узагальнити результати різних експертиз і застосувати їх для багатофакторного аналізу, ураховуючи компетентність фахівця, який розуміється на фізиці процесів виникнення та поширення вогню в конструкціях транспортних засобів.

Перелік джерел посилання

1. Аналітична довідка про пожежі та їх наслідки в Україні за 12 місяців 2024 року. Київ, 2025. 39 с. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/2/3/0/1/6/1/2/analitichna-dovidka-pro-pozezi-za-12-misiaciv-2024-na-sait.pdf> (дата звернення: 07.04.2025).
2. ДСТУ 2272-2006 Пожежна безпека. Терміни та визначення основних понять [Чинний від 01.07.2007]. Київ, 2007. 45 с. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf (дата звернення: 07.04.2025).
3. Про забезпечення ведення обліку пожеж та їх наслідків : наказ ДСНС України від 16.08.2017 р. № 445. URL: <https://dsns.gov.ua/en/nakazi-z-osnovnoyi-diyalnosti/66412> (дата звернення: 07.01.2025).
4. Степаненко С. Г., Білкун Д. Г., Яник Я. М., Тимошук Ю. Т. Дослідження пожеж : довідк.-метод. посіб. Київ, 1999. 224 с.
5. Woodman P. A., Ballantyne K. N., Julian R., Spiranic C. The forensic examination of structural fires in Victoria, Australia: Decision-making process and impact on judicial outcomes. *Science & Justice*. 2021. Art. 61(4):369-377. DOI: 10.1016/j.scijus.2021.03.009 (дата звернення: 07.04.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
7. Пракшин Ю. К., Зернов С. И. Методика осмотра места пожара. Киев, 1988. 168 с.